

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Brassai Sámuel.¹

A szorgalmas szerzőtől két évvel ezelőtt jelent meg még egy könyv Brassairól. Örömmel állapítjuk meg, hogy az első könyvnek általunk felsorolt több hibája és hiánya hiányzik ebből.² Nem új kiadás, hanem új könyv — amint a szerző az előszóban mondja — mely „az elsőnek tévedéseit és hiányait“ pótolni s a Brassai névéhez fűződő eredményeket „az életrajzból (!) akarja magyarázni“; kutatni igyekszik azokat „a feltételeket, melyek az eredményeket létrehozták“, szóval Taine szellemében a környezet hatását, hogyan tükröződik az Brassai lelkében.

Brassainak majdnem egy századot betegő életét s ennek a hosszú életnek gazdag tartalmát két fejezet alá szorítja be. Egyik a fejlődés kora a 30-as évekig, melyet bezár nyomtatásban megjelent első értekezése az esztétikai gyönyörűségről. Másik egész további élete *korhatások* címe alatt. Egy utolsó fejezetben az eredményeket próbálja összefoglalni.

Nem tartjuk helyesnek, hogy Brassai egész életét a korhatások jelszó alá foglalja. Kétségtelenül igaz, hogy Brassai minden önállósága és eredeti s mélyen járó gondolkodása mellett is a korszellem hatása alatt állott. Minden kérdésben állást foglalt, melyet az az eszmékben és mozgalmakban oly gazdag század fölvetett s még pedig többnyire kritikailag. Az is tény, hogy írásaihoz majdnem mindig valamely alkalom, vagy kérdés fölvetődése adta az okot. Az is bizonyos, hogy környezete, olvasmányai hatását a legtöbbször ki tudjuk nyomozni. De mégis épen Brassait, aki több marandó gondolatot termelt s kinek működése a nyelvtudomány terén egyenesen korszakalkotó, a korhatások általános szempontja alá helyezni, nem helyes gondolat.

¹ Fitz József: Brassai Sámuel. Új kiadás. Budapest, 1913. 418. l.

² L. Keresztény Magvető 1911.

Kisérjük figyelemmel a szerzőt, amint Brassai életén végig kalauzol.

Ott kezdi rajzát Torockó kies völgyén, apja és anyja foglalkozásainak leírásával. Első tanítója apja volt, kinek alakját nagy szeretettel rajzolja. Szenvedélyes könyvbarát, aki sokat olvas, nagy könyvtárat gyűjt s egészen sajátos egyéni mód'szerrel tanít: önjereje hagyja fiát s csak ott avatkozik be, ahol okvetetlenül szükséges a vezetés. Apa és fia szellemükben, jellemükben és külsőjükben is hasonlítanak. Apjától örökölte hatalmas termetét, derült nyugalját, fogékonyságát s mindig éber munkakedvét. Anyjától, ki szeretettel gondozta a papi kert virágait, a növények iránti érdeklődést. Első olvasmánya a mindent maga csináló, a mindig magára hagyatott Robinson. Ez magyarázza fiatalokora érdeklődését a földrajz s a külső országok élete iránt.

A diákéletet is nagy szeretettel rajzolja a szerző, de magáról Brassairól szűkön folyó kevés adattal. „Nyugtalan és telhetetlen szellem volt, ki ebbe is, abba is belekóstolt, de mindent, amibe kóstolt, az utolsó morzsáig meg is evett.“ Mondhatta volna: hasonlított Lessinghez, aki később, amint látni fogjuk, állandó olvasmánya lesz s nagy hatást gyakorol rá, akiről igazgatója azt mondta, hogy olyan, mint az a ló, amelyiknek dupla porció kell, mert egy nem elég. Iskolái elvégeztével nevelősködik Makrayéknál, Bethlenéknél, Kendeffyéknél s általában erdélyi arisztokrata családoknál. Utazásokat tesz, a legkülönbözőbb emberekkel és viszonyokkal ismerkedik, ismeretei bővülnek, látóköre tágul, nyelveket tanul, nézeti tisztulnak, ítéletei világosodnak. Közben folyton olvas és tanul. Olvassa Locke-ot, Dubos apátot, Kantot, Batteux-ot, Hegelt, Márton Istvánt s ezekhez hozzá tehetne volna még Wielandot, Lessinget, Herdert és Schillert, kikre maga Brassai ismételten hivatkozik, aztán Montesquieu-t, Ricardot, Smith-et. De könyvélményei mellett a szerelem is játszhatott szerepet életében, ha nem is nagyon jelentőset s aztán élvezte a természet szépségeit, melynek nagyszerű rendjéről a különben száraz stilszta Brassai ódái lendülettel ír.

Ilyen előkészületek után jelen meg 1832-ben első esztetikai értekezése a gyönyörűségről a Nemzeti Társalkodóban. De neve nem most, hanem később egy irodalmi botrány révén kerül forgalomba. Ez a Clio-pör Szilágyival, aki szemére veti, hogy iskolát nem végzett és klavirmester. Hírlapíró lesz, Méhes mellé bekerül a Nemzeti Társalkodó és Vasárnapi Ujság szerkesztőségébe. A leg-

különbélebb dolgokkal kezd foglalkozni. Széchenyi hatására Ricardo és Smith szellemében nemzetgazdasággal, aztán földrajzzal, az önnevelés kérdésével, a kölcsönös tanítás módjával. Cikket ír a politikáról és művelődésről, a henger- és gőzmalmokról, az első gőzhajóról és vasútról, a sürgönyről, szociális munkásgyűlésekről, a francia első esküdszékről, a léghajózásról, a korabeli természeti tüneményekről, üstökösről, a koleráról, Anglia gazdagságáról és szegénységéről, a bankokról, melyeknek hatását a földművelésre már kiemeli, szóval a legkülönbözőbb dolgokról. Ilyen tanulmányokból ered a *Bankismeret*, melyet Concha legmeglepőbb könyvének mond s melyet a 48 előtti magyar közgazdasági irodalom legjobb termékei közé sorol.

Csoda-e ha ilyen széleskörű munkásság láttára tanárrá választásának ellenzői azt hajtogatták: ex omnibus aliquid, ex toto nihil? De 1837-ben mégis egyhangúlag megválasztják Molnos Dávid utódjául, az unitárius kollégium tanárának. Székfoglaló értekezése: *Az idő s a nemzeti karakterek befolyása a historiaírásra*. Egyik megjelentés a kérdés filozófiai mélységű tárgyalása, „a későbbi milieuelmélet szerint“, mondja Fitz, aki nem veszi észre, hogy itt Brassai Montesquieu hatása alatt áll; a másik: a magyar nyelv a latin helyett. Tanítja a történelmet, földrajzot, mathesist. Foglalkozik a képek, térképek jelentőségével. Megindítja a *kék könyvtárt*, melynek első kötete a Számító Sokrates. Angol a forrása, s már most világos tudatában van az a későbbi módszertani elve, hogy előbb példákat dolgoztat s csak azután vonja le a szabályt. Foglalkozik a mathesis módszerével is, fordítani kezdi Euklides Elemeit, melyről később *A módszerben* oly elismerően nyilatkozik. A zene is érdeklődése tárgya s már most mondja: „szükséges, hogy a muzsika a köznevelésbe nemcsak gyönyörködtetőül, hanem a rendszert kiegészítő tannak is bevételessék.“ Most kezdődik Erkelrel hosszú és állandó barátsága. Időtöltése a zongora. Bach, Mozart, Beethoven kedvelt szerzői. „A zongora volt életének első és legnagyobb, siring tartó szerelme.“

Vakációkon utazott vagy botanikus kirándulásokat tett társaságban. Így Endlicherrel, ki egy ausztráliai repkény-fajt az ő tiszteletére *Brassia actinophylla*-nak nevezett. Megírta *A fűvészet elveinek vázlatát*, melyben Kanitz Darwin-izű gondolatokat talált s már itt kimondja, hogy ne tömjük tele az elmét rendszerekkel, osztályozással, hanem figyeljessük a növények életét.

1839-ben igazgató lesz. Az ifjúság meglehetősen fegyelmetlen. Ő nem a törvénykönyvvel kezében, hanem egyéniségével, meggyőzéssel hat rájuk. De mindig az ifjúság pártján van. Mindjárt eltöri a *plágát*; nem annak kell adni, aki latin helyett magyar szót használ, hanem annak, aki magyar beszédbe idegen szót kever. Áldozatra kész, jóformán saját költségén teremt laboratóriumot. 1841-ben *paedagogarcha* lett. Működését azzal kezdi, hogy a tanítás *nyelvéül* a magyart ajánlja behozni. Módszeres kérdésekkel rendszeresen foglalkozik. Behozza a *szakrendszert*, mellyel megelőzi az *Entwurfot*. 1844-ben egy évi *szabadságot* kap, melyet Lipszében tölt *folytonos* tanulmányozással. Sürgeti a *szemléltetést*, ásványokat növényeket gyűjt és gyűjtet. 1846-ban Pestalozzi évszázados emlékünnepe *n* megalakítják az első erdélyi tanári kört. Latin nyelvtant ír, de főhatósága nem fogadta el s nyomtatásban nem jelent meg. *Laeliusban* a nyelvtanítással és tanulással foglalkozik s már itt felcsillan az *ige* centrális jelentősége, a mondat elsőbbsége a szó és hangok felett. 1845-ben megjelent az *Okszerü Vezér*.

1845-től *logikát* is tanít. Előtte Székely Mózes *logikája* járta, amely Fries és Hegel szellemében készült *compendium*. *Logikai* tanulmányokhoz kezd s 1858-ban megjelen *lélektani* alapon fejtegetett *logikája*, mellyel — mint az 1853—58 között megjelent legjobb filozófiai művel — az akadémia *Marczibányi jutalmát* nyerte. Nagy sikere volt. Toldy szerint „*irodalmunkban* lézagot pótol“. Az Új Magyar Múzeum „*nem ismer eddig ily nyomós dolgozatot irodalmunkban e tárgyról*“. Szilágyi Sándor pedig „*ez irodalmi ág kiválóbb termékei közé*“ sorozza.

A 48-as idők viharai elsodorják tanári székéről. Pestre megy, kinevezik a Ludovica-Akadémia tanárának, de állását nem foglalhatja el. Visszatér, beáll Bem seregébe. Világos után bujdosik ő is, mint „*compromittált, nótázott egyén*“. A borus évek alatt egyszer csak megint Pesten találjuk s itt írni kezd saját neve alatt. Birálja Eötvös *A XIX. század uralkodó eszméit* s e birálat Concha szerint „*szellemi láthatárának egyik legjellemzőbb vonása*“ s „*első és egyetlen behatóbb birálat*“ Eötvös művéről. Üres óráiban fordít. 1852 óta Szőnyi magángimnáziumában tanár. Ekkor indítja *Kolozsvárt* az első magyar ifjúsági lapot, a *Fiatalság Barátját*, de nem sokára abbahagyja. Most írja *Algebrai gyakorlatkönyvét*. Sokat és behatóan foglalkozik zenével, zenekritikával, mert „*e borus években a zene fejlődött legszabadabban*“. Hevesen támadja Wagnert, védel-

mére kel Liszt könyvével szemben a magyar zenének. 1855-ben megindítja a *Critikai Lapokat*, mely csak egy füzetig vitte ugyan, de fontos azért, mert Jósikának *A tudós leányáról* írt kritikájára Jósika egész könyvet írt. Szenvedélyes nagy irodalmi polemia lett belőle, melyben a kornak majd minden neves írója részt vett.

A klasszicizmus és romanticizmus kérdésében pálcát tör utóbbi felett, mely nem egyéb, mint tartalom nélküli fogalomvív. A női íróságot Gyulaival szemben megengedi elvben, de harcol olyan kivételek ellen, melyek az elvet rossz hírbe hozzák. Először ír nálunk Poe Edgárról. Polemizál Egressyvel, akivel szemben azt vitatja, hogy a színész nem a saját érzéseit viszi színpadra, hanem szerepet játszik, más agyában fogamzottat.

1859-ben megint tanára lesz az unitárius kollégiumban a mathesisnek, de tanít filozófiát és hébert is 1862-ig. Ekkor az Erdélyi Múzeum-Egyesület igazgatónak választja s lemond tanárságáról. Ez időben munkatársa Arany Szépirodalmi Figyelőjének és a Budapesti Szemlének. Nagy polemia kezdődik. Jósika sértve érezte magát Gyulai egy kritikájától. A kérdés ez: képezheti-e és mennyiben az író egyénisége bírálat tárgyát? Brassai Gyulai pártján áll s igennel felel: az író egyénisége és műve elválaszthatatlan, mert a mű az író belsejének valódi tükre. Emberi jellemet csak szavakból és tettekből ismerhetni; az író műve pedig neki nemcsak szava, hanem tette is. Salamon Ferenc is beleszól a vitába: „Higyjétek el, az író oly hasonló művéhez, mint csak két tárgy lehet.“ Szemere, Jósika és Szász Károly az ellenkezőt vitatták.

Erős polemiája volt Mentovich Ferenczel is,¹ ki a Büchner, Vogt, Moleschott által képviselt durva, sivár és egyoldalú materializmus érdekében kelt sikra Brassaival; aztán Gyulaival a Vörösmarty „Bort megissza magyar ember“ soráról. Gyulai válaszában sok igazsággal, de nem bántóan, kedves kötődéssel jellemzi Brassait.

Múzeumi igazgató korában kezd foglalkozni a darwinismussal, mellyel lényegében egyetértett, csupán azokkal kel irodalmi harcra, akik Darwin elméletébe saját maguk gondolatait csempészik bele. Ekkor olvassa Burns-öt igaz szellemi gyönyörűséggel, melyről nyílt levélben számol el Gyulainak. Azért neki, mert ő egyedül méltatta figyelmére „azt az egyedül magam állította elvet“, mely szerint „a gyönyör az élvező szellemi tehetségeinek a mű által ébresztett mű-

¹ Részletesen I. Gál K. Brassai mint philosophus. Ker. Magvető 1898.

ködésében áll". Hogy a művész a leírás elemei, a kép vonásai közül csak annyit vegyen igénybe, amennyi elég arra, hogy az élvező az eszmetársulás hatalmas segítségével a többiekhez hozzájuk pótolni bírja.

Most az akadémiai viták következnek. Az *exact tudományok követelése*i c. értekezését két tag visszaütésítő bírálatára nem vették fel az értesítőbe. Cikket írt *Az akadémia igazságáról*, s ebben föl-fedi a kedvezőtlen bírálatok valódi okát, a bírálókkal t. i. régóta ellenséges viszonyban él. Az akadémiában így nem juthatván szóhoz, értekezését az Erdélyi Múzeumban adta ki. Ez időben jelenik meg három akadémiai felolvasása *A módszer*ről, majd *Logikai tanulmányai*, melyben Mill Stuart induktív logikáját támadja, mert a logika módszere csak a dedukció lehet.

1872-ben a kolozsvári egyetemen az elemi mathesis tanára lesz s itt működik 1883-ban bekövetkezett nyugdíjaztatásáig. De ezután is tanítja, mint magántanár, a szanszkritot. Belemerül a szanszkrit nyelv és irodalom tanulmányozásába. Vitát áll Helmholtzsal, tanulmányozza Schopenhauert s megalapítják Meltzllel az *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapokat*. Ebben kiadja németül első értekezését a gyönyörűségről, s elméletét a nyelvtanításról. Ezen a réven lesz neve ismeretes a külföldön, mint a nyelvtanítás reformatoráé, akkor, mikor nálunk korszakalkotó nézeteit még senki sem ismerte.

Nyugdíjaztatása után a telet Olaszországban tölti, fölkeresi az Acta munkatársait, megválasztják az Association des Italiens de Mérite tagjának. Itthon is egymást érik kitüntetései. 1885-ben az E. M. E. alelnöke, 1887-ben az akadémia tiszteletbeli tagja lesz. Ezután már csak a Dávid Ferenc-Egyesületben működik, hol több ízben felolvasást tart. A hit és vallás kérdései lépnek érdeklődése előterébe.

Utolsó nagyobb műve az *Igazi positiv philosophia*, amely 1896-ban jelent meg. Öreg napjaiban nagy tisztelettel vették körül, de műveit nem igen olvasták. Concha írja valahol, hogy láttára mindig a százesztendőös jövendőmondó jut eszébe. Sok mindent összeírtak róla. Nem vette, nem vehette komolyan. 1897 jun. 15-én születésének százéves fordulójára készültek. A király volt az első üdvözlője. Az akadémia, a múzeumegyesület, az egyetem, az egyház kiküldöttjei hódolattal adóztak érdemeinek. És ő jun. 24-én reggel csöndesen elaludt.

Mindezt a szerző könnyed, kellemes, élvezetes stílusban, hőse iránt való meleg szeretettel és odaadással mondja el. Valóban, olvasmányának kellemes ez a könyv. De midőn ezt készséggel és örömmel ismerjük el, nem hunyhatunk szemet hibái és fogyatékoságai előtt sem. Nagy nekilendüléssel áll feladata elé s kezdetben bőven folynak értékes adatai és ismeretei. Szépen és színesen írja le Torockó fekvését, népét s e nép foglalkozását. Hosszasabban foglalkozik atyjával és a virágait gondozó anyjával, hogy kimutathassa egyéniségének azon testi, szellemi és erkölcsi elemeit, melyeket tőlük örökölt, hogy előnkbe tárja Taine milieu elmélete szerint azokat a hatásokat, melyeket természeti és szociális környezetétől nyert. Szépen és kellő ismerettel rajzolja az iskola állapotát, a tanítás módját, a diákok életét; de itt Brassai alakja már kezd halványulni. Igazolására azonban meg kell mondanunk, hogy itt Brassaira vonatkozólag gyér számú adat állhatott rendelkezésére. S talán ezért is van, hogy egy néhány téves adat is csúszott be előadásába.

Ilyen az, hogy a régi unitárius kollégium homlokzatán e jelszó állott: Egy az Isten (40. l.). Ilyen az is, hogy az unitárius kollégium játszókertjébe az utolsó diák, aki fákat ültetett, Kelemen Benjámint volt s hogy Molnos Dávid rektorsága idején véglegesen eladták volna Káli Nagy Lázárnak (40. l.). A kert ma is megvan s a diákok ugyancsak rugják a labdát kedvező időben ma is s e sorok írója kezdő tanár korában a millennium évében maga is ültetett bele fát.

Tévedés az is, hogy Ürmösi Lajost következetesen mindig (56., 185., 188., 247. ll.) Ürmösnek írja. Azt talán nyomdahiának tudhatjuk be, hogy Boros Györgyöt (235. l. aljegyzetében) Borbélynak kereszteli el, valamint azt is, hogy a 243. l. első aljegyzetében 1868 áll 1898 helyett.

Tévecés az az állítása, hogy Brassai „a katechizálást utálta“ (151. l.). Sőt a módszerben egyenesen útasításul adja, hogy az eszmék átadásának egyik módjánál, a szóbeszédnél a katechetikai módszer legyen az uralkodó, de nem az a német fajtája, mely a gyermek gyorsan járó, szökellő, eleven eszét vezető szalagra köti s szabad mozgásában akadályozza s melyet a francia gyerekek valósággal kikacagnának. Nem tudom ugyan bizonyítani, de kétsésem van aziránt, amit Fitz állít, hogy logikájának kéziratából „pontos kivonat“ volna az Igazi positiv philosophia egy része (169. l.). Helytelen beállítása a tényeknek s megtévesztésre alkalmas azt állítani, hogy „logikájában csak részletesebben magyarázta a Gyö-

nyörűség tételeit“ (176. l.), valamint az is, hogy az *Igazi positiv philosophia* is tulajdonképen bírálat (390. l.). Hiszen igaz, hogy a Comte-féle pozitívizmussal szemben állást foglal, azt bírálja, de csak azért, hogy a maga filozófiai *rendszerét* a contraria iuxta posita magis elucescunt elvénél fogva annál szemléletesebben, annál érthetőbben előnkbe adja. *Rendszerét* mondom s ezzel kifogásolom azt a másik állítását is, hogy ő „még tudományos működésében sem dolgozott ki egyetlen rendszert sem“ (65. l.).

Aztán ellenmondásai is vannak, melyeknek eltüntetésére gyors dolgozás közben nem ér rá. „Hajlamai, természete szerint művészek kellett volna lennie,“ de témáit addig elemezte, míg minden poetikus ízük elveszett s mikor írni kezdett, már túl volt a művészi alkotó erőn (63 l.); de egy másik lapon „kritikusnak született“ (358. l.). Ismét másutt: „nem volt alkotó művész“ (369. l.) s ugyanazon lapon egy néhány sorral hátrább: „öntudatos művészi érzéket nem lehet elvitatni tőle“. A módszerről szóló értekezéséről jellemzése tele van hibákkal és ellenmondással. Egyszer azt mondja, hogy „néha hosszadalmas, mintha nem volna mondanivalója (285. l.), másutt, de ugyanazon lapon: „ebben a könyvében a rövidség és egyszerűség kedvéért deduktív módon ír“. „Úgy látszik -- mondja Fitz — sietve írta; erre vallanak a közbeszúrt jegyzetek, néhol a rossz magyarság, a filozófiai stílus... Pongyolaságában és gondolataiban olyan ez a könyv, mint a homoksivatag, melyben aranypor van.“ A sietve írásra csak az a megjegyzésem, hogy ez értekezés alapelveit megtaláljuk már egy 1861-ben megjelent cikkében,¹ melynek 10 pontja közül a 8 első képezi tulajdonképen alapját a módszerről szóló értekezésének, amely csak 1867-ben jelent meg. De módszeres elvei tulajdonképen már a 40-es években ki voltak alakítva, amint maga a szerző is helyesen rámutat. Az ejthette itt tévedésbe a szerzőt, hogy Brassai e munkája végén kijelenti, hogy írása közben egyetlen egy methodikus könyvet sem vett kezébe s ennyiben igényt tart az eredetiségre. De hát ez nem jelenti azt, hogy sietve írta. Hogy közbeszúrt jegyzetei vannak? De hát Brassainak melyik művében nincsenek ilyenek? Hiszen épen ezt vetik szemére ellenfelei s egyszer épen Gyulai gúnyosan mondja, hogy nagy tudományát e jegyzetekbe rejt, mert magából az értekezésből a kevésbé fontosak kiszorítják (248. l.). Brassainál a rossz magyar-

¹ Rövid elmélkedés az iskolatügy felett. Kec. Magvető 1861.

ságra nem hiszem, hogy példát lehetne találni. S a filozófiai stílus? Ez talán nem hátránya egy filozófiai tárgyú értekezésnek?

Aztán van egy pár naivság is állításai között, amit szintén nem hagyhatunk említés nélkül. Ezek közé sorozzuk azt a különben jóindulatú kérdést: vajjon nem járult-e ez a kicsinyded körültekintés is (t. i. hogy napsúgárral gyújtott pipára s chemiaillag főzte a fekete kávéját) hozzá, hogy oly nagy tudós lett?“ (260. l.). Ilyen ez is: „Szakember ugyan miben sem volt; de mindenhez hozzászólt s mindent ő akart érteni leglobban. S valóban bajos lett volna őt valamiben lefőzni“ (94. l.). Naivság ez is: az utolsó időben „már hatvan nyelvet tudott“ (341. l.), de maga a szerző is megsokalja ezt s arra mérsékli le, hogy „igen sokat tudott“. Hőse iránti elfogultság mondathat csak ilyen naivságot a szerzővel: „Hiszen olyan pedagógiai mű, melyet Brassai nem ismert volna, talán nem is létezett“ (150. l.). Naiv módon szól Hegel filozófiájához s odáig megy e jóhízemű önbizalmában, hogy Péterfy Jenő öngyilkosságát a Hegel bölcsészete által megingatott önbizalom hiányának tulajdonítja (329. l.).

Szerkesztésbeli hibákat is követ el, melyek az együvé tartozó tárgyakat szétszakítják s a tárgyak szerinti eligazodást és áttekintést megnehezítik. Brassai olvasmányait pl két külön fejezetben tárgyalja, egyszer a fejlődés korában (76—82. ll.), másodsor neveléselméletének forrásai címen (163—166. ll.); de ezen kívül az egyes tárgyaknál szétszórta is s mégsem teljesen. Módszerét is két helyt (146—154. és 285—290. lapokon); külön két cím alatt tárgyalja polemiáját Mentovichcsal (243—247. ll.) és a materialistákkal (282—284. ll.); két fejezet alatt tárgyalja Brassai magánéletét otthonában (259—293. ll.) és alkonya címén (335—348. ll.)

De ideje már rátérnünk a könyv harmadik fejezetére, melyben a szerző az *eredményeket* próbálja összefoglalni. Brassainak „belső szemlélését“ vizsgálja s ezen azt érti, hogy milyen beállításból értékeli a világot. Brassai a tudományt nem magáért, hanem gyakorlati haszna szempontjából tekinti. A tudomány nem cél, hanem eszköz, hogy jobbá, könnyebbé tegye az életet. Ez a Vasárnapi Újság programja. A logika feladata is az, hogy gyakorlati célt szolgáljon. A nyelvet az emberiség tekintetéből vizsgálja meg. A módszerben a tantárgyat nem magáért, hanem az elméleti képességek fejlesztése szempontjából értékeli. De téves Fitznek az az állítása, hogy Brassai valamely kiváló egyéni képességet akarna különösen

fejleszteni s ezzel a szaki irány malmára hajtaná a vizet. Brassai írásaiban nem találtam ennek nyomát. Ez a gyakorlati szempont vezet a filozófiában is. „Metafizikával nem foglalkozott — mondja tovább a szerző — mert attól valami gyakorlati eredményt nem várhatott.“ S három sorral hátrább: „Keresi a különböző tudományokban a közös elvet és azt reméli, hogy felfedezheti az összes jelenségeknek közös végokát“ (353. l.). Hát ez mi, ha nem materializika? S hát az *Igazi pozitív filozófia* mi? S miért volna a leggyakorlatibb bölceleti tudomány az ismeretelmélet? Ime néhány sorban annyi homály, annyi ellenmondás.

A szerző helyesen veszi észre Brassai elméjének kritikai vonásait. Első dolga, hogy minden felmerülő jelenséggel, kérdéssel és problémával szemben állást foglal. S álláspontja mellett bátran, szilárdan és rendíthetetlenül kitart. Sokszor a makacsságig is. Nem egyszer vetették ezt szemére. Szelleme kialakulására nagy hatással volt Locke, aki Fitz szerint Brassai világnézetének főforrása, Kant pedig szabályozója. Én azt merném állítani, hogy nagyobb hatással volt rá általában az angol filozófia és az angol tudomány. A Számító Sokrates forrása angol s filozófiájának alkotó elemei szintén angol eredetre mutatnak. S itt az asszociationak az egész lelki életre kiterjedő arra a fontosságára gondolok, melyet ez a törvény Brassai rendszerében elfoglal. Brassai ezt a törvényt Lockenak tulajdonítja s azt mondja róla: „ha ő Keppler volt az ideák alkotmányára nézve, nem támadt még utána Newton, ki az ideák társítását, mint a pszichológiai világ gravitációja törvényét felkapván, azt oly sok, eddigelé megfoghatatlan lelki jeleneteknek világosítására és megértetésére használja s alkalmaztassa.“ Itt helyesbíteniünk kell Brassai állítását. Az ú. n. asszociációs pszichológia, melynek ő egész életén keresztül következetes híve, először Hartleynál (1705—1757) s majdnem vele egy időben Humenál (1711—1776) jelenik meg a 18. század közepe táján, legalább is a szó népszerűségét neki köszönhetjük. Ők az összes lelki folyamatokat a képzetek társulásából, kapcsolódásából magyarázzák. Igaz, hogy Locke (1632—1704) s ennek az értelemről szóló műve megelőzi mindakettőt s az ő tapasztalati ismeretana, melyhez Hume is csatlakozott a rationalissal szemben, az ő s a Kant nevével kelt győzelmes hódító útjára s velük szemben Hartley jelentősége elenyésző. De mégis az asszociáció centrális s minden lelki folyamaton domináló jelentőségének ő volt első következetes hangoztatója. Ez a

pszichológia a 18. században kissé egyoldalúan intellektualisztikus jellegű, melyben az egységes lélek más irányú — érzelmi és akarat — tevékenységei nem találnak kielégítő magyarázatot. S kétségtelen, hogy ez az egyoldalúság Brassai filozófiai és pedagógiai rendszerében is megvan, melyben az érzelmi és akarat élet nem jutnak kellő kifejtésre. Gondoljunk csak módszerére, melyben egyetlen egy helyt van szó a történelem tárgyalása rendjén Herbartra emlékeztetően „a kedély rovata alá tartozó eszmékről“. S gondoljunk arra a levélváltásra, melyben Concha azt kifogásolja, hogy „az akarat üres erő“ lévén, nincs honnan vegye a becslés mértékét. Igaz, hogy Brassai erre azt feleli, hogy „üres szó vagy meddő ok, hímzés-hámozás nélkül szólva, nonsens“. Az is igaz, hogy Medveczkynek a normatív elvek jelentőségét tárgyaló munkáját bírálva az akaratot feltétlen úrnak, parancsolónak állítja s ennél fogva képtelen állításnak azt, hogy az akaratnak motivumának kell lenni: „*az akaratot irányzó törvény* oly három szó, amely csodálkozik azon, hogy mikép került egymás társaságába“. Tehát foglalkozik az érzelmi és akarat élettel is, de úgy látom, hogy az asszociáció törvényét nem terjesztette ki az érzelmi és akarat életjelenségekre is, habár már 1832-ben tudja, hogy ez a törvény sok, eddigelé megfoghatatlan lelki jelenség magyarázására alkalmas. S fennebb idézett felfogásával csodálatosan egyezik J. St. Millel, aki az asszociációról így ír: „Ami a gravitáció, törvénye az astronomiának, a szövetek elemi sajátságai a fiziológiának, ugyanaz az asszociáció elve a pszichológiának.“¹ Csak a 19. század további folyamán fejlődött a lélektani tudomány odáig, hogy az asszociáció törvényével egységes magyarázatot nyert az egész lelki élet mindhárom irányu működésében.

De abban már nem maradt el, hanem messze megelőzte korát, hogy az asszociáció által magyarázta a művészi szép által keltett gyönyörűséget. Ő az eszthetikát nem deduktív módon a szép meghatározásával kezdi. Mert szilárd meggyőződése, hogy az esztétika induktív tudomány, tehát a kutatásnak alulról kell kezdődnie. A szépművek által keltett gyönyör nem a tárgyakból, hanem magunkból ered, midőn szellemi tehetségeinket az a mű működésbe hozza. A leírás elemei, a kép vonásai közül csak annyi kell, amennyi elég arra, hogy az eszmetársulás segélyével a többieket hozzájuk pótolni

¹ Bain: Neveléstudomány. Ford. dr. Szemeré Samu. Budapest, 1912. 28. l.

birja. Ebben a gondolatláncolatban két szem hívja ki különösen a figyelmet. Egyik az asszociáció magyarázó elve az esztétikában. Fechner csak 1876-ban¹ jó rá alulról induló esztétikájában (Aesthetik von Unten; ezzel szemben a deduktív vagy Aesthetik von Oben) az asszociáció rendkívüli fontosságára.² Utána elfogadják Carriere, H. K. von Stein, nálunk Beöthy Zsolt egyetemi előadásai-ban, s Pekár pozitív aesthetikájában. De Brassai és Fechner további sorsa nem egyenlő. Fechnernek egy 1866-ban e szellemben tartott felolvasása fiaskót csinált ugyan, de könyve megjelenése után felfedezték és méltányolták. Brassai értekezése azonban ma is ott van valahol a Nemzeti Társalkodóban eltemetve.

A másik figyelmenreméltó mozzanat az, hogy Lessing esztétikai alapvető elve, melyet a Laokoonban oly lucidus elmével fejteget a festészet és költészet határaitól, először Brassainál jelenik meg irodalmunkban. Fitz az *anyag i.ánti hűség*nek nevezi ez elvet, melynek lényege az, hogy a művész maradjon anyaga határai között. A költő anyaga a nyelv, művészete, jelleme időbeli, őrizkedjék tehát tőre számított hatásoktól. A leírást hagyja a festőnek. Amint Homeros is a leírást cselekménnyé, elbeszéléssé változtatja. Helena szépségét nem leírással, hanem hatásával érzékelteti. Nem érintjük Brassai érdemeit, ha rámutatunk arra, hogy e gondolatokat Lessingtől vette át; aminthogy Lessing korszakalkotó jelentőségét sem kisebbíti az, ha tudjuk, hogy neki meg Dubos apát szellemes és eredeti gondolatokkal telt könyve volt a forrása.³

Szoros kapcsolatban vannak filozófiai és lélektani nézeteivel módszertani elvei. Egész gazdag életének legkedvesebb s mondhatni egyedüli foglalkozása volt a tanulás és tanítás. Nem csoda, ha mindkettő lényegébe mélyen belepillantott. Felméri Apáczaival s Comeniusszal emlegeti egy sorban s módszeres útasításaira azt mondja, hogy bármely nemzet pedagógusának is becsületére válnának. A nevelés céljának az elme képességeinek kifejlesztését tekinti, hogy lehessen a tanuló hasznos állampolgárrá. A tanító elengedhetetlen feltétele kellő filozófiai műveltség, különösen a lélektanban való jártasság; de másfelől az a mens divinius atque os magna sonaturum, melyet nem a tanulmány, hanem a természet

¹ Vorschule der Ästhetik.

² L. Gál K. Brassai mint philosophus. Kolozsvár, 1899. 4–12. ll.

³ Dr. Gál Kelemen: Dubos hatása Lessingre. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1898. 542–568. ll.

bőkezűsége nyújt. Munkája hasonló a földműveséhez, aki a magot elveti s türelmesen várja az időt, míg az kikél, sudárba szökken és megéri. A tanítónak is magvakat kell elhintenie. De mennyit és hogyan? *Keveset, jól és lassan.* Keveset, mert a didaktikai materializmus „kóstoltató módszere“ lélektani járatlanságot árul el, midőn „a minden áron való haladás“ szellemében valósággal az ismeretek özönébe fullasztja az elmét. Az elme nem végtelen mennyiségű vizet felfogó szivacs, hanem inkább dialytikus hártárhoz hasonlítható, melynek a nedvességet, az átadott eszméket nemcsak be kell fogadnia, hanem fel is dolgoznia. Keveset, mert a műveltségnek nem az ismeretek sokasága, hanem kevésszámú, jól rendezett eszmék s megszerzésük által iskolázott s helyesen ítélni tudó elme az ismertetője. Keveset, mert a lélek úgy van alkotva, hogy a tudat középpontjában egyszerre csak egy-két képzet állhat s a figyelem egész intenzitású fényét csak ezekre vetítheti. Erre az utóbbi évrre csak a későbbi fiziológiai vagy kísérleti lélektan bukkan rá; de annál erősebb Brassai igazsága, kit az anyag kiválasztásánál következetesen és soha nem tévedőleg a keveset elve vezérel.

És *lassan*, mert a lélektani folyamatoknak éppen úgy időre van szükségük, mint a fiziológiaiaknak. S a türelmetlenség, a sietség sehol jobban meg nem hozzulja magát, mint itt. Azoknak az átadott képzeteknek meg kell foganniok a tanuló lelkében, csirázniok, szárba szökniök és érniök kell. S mindezekre idő szükséges. Mit szólnánk ahhoz a kertészhez, aki félig, vagy sehogysen fogant törzsekbe új csemetéket akarna oltani? Ez lehetetlen és képtelen vállalkozás s mi, akik a kor unszoló szelleme hatása alatt állunk, napról-napra erre vállalkozunk, mikor hétágú tölcserrel akószámra töltjük az ismereteket a tanuló fejébe. Ez lehet minden egyéb, de nem eszmívelő, elmefejlesztő eljárás s pszichológiai tudatlanság szüleménye az olyan tanulmányi terv, amely a minimum szerint szabja ki az időt egy-egy tantárgy tanítására.

De már is hosszúra nyúlt fejtegetésünket be kell már zárnunk s azért mellőzve azokat a módszertani útmutatásokat, melyeket a jól elve érdekében sohasem tévedő következetességgel ad, röviden meg kell még említenünk nyelvtudományi és tankönyvírói működését. Nyelvtanító munkásságát Pálfi Márton ismertette egy szeretettel és hozzáértéssel megírt tanulmányában.¹ E munkásságában korszak-

¹ Az Okszerű Vezér s Brassai nyelvtanító munkássága. A kolozsvári unitárius kollégium 1899-1900. évi értesítője.

alkotó az, hogy a nyelvtan közepébe a *mondatot* helyezi s ezzel évtizedekkel előzött meg minden grammatikát. Mert szerinte a beszéd nem hangokból, nem is szavakból, hanem mondatokból áll. Minden nyelvi jelenség csak a mondatban és a mondaton belül leli magyarázatát. E helyes elv utána csak későre s csak lassan halad előre, Simonyi nyelvtanaival s az 1883. évi tantervben. Ebben Brassai „merészen újító szelleme nyilatkozott meg“; „eseményszámba menő, korszakos vállalkozás“ volt ez. Az ú. n. „összevont mondat“ elméletét már 1847-ben tönkretette, amire nyelvészeink csak Kern (1883) s Burghauseren (1891) át jutottak rá. Itt is megtanultuk a helyes elméletet, ami magyar elmében született — németektől.

S hogy a pohár csordultig teljék, nemrégén felfedezte Kaiblinger,¹ hogy Viëtor, aki 1882-ben Németországban a nyelvtanítás terén reformmozgalmat indított, ismeri Brassai nyelvtanítási reformeszméit, hivatkozik rájuk s ezek között sok olyan van, minő a meglevő nyelvtanítási módszerek tudományos bírálata, a szavaknak és nyelvtannak a mondat alapján induktív úton való tanítása, a példáktól való irtózás, a beszéd gyakorlása stb., ami a mai nyelvtanítási reformnak is követelménye. Érdekes az a harc, melyet Brassai az ő eszméjéért, a prioritásért vív, a megnemértés vagy a még bosszantóbb észre nem vevés ellen. S míg mi itthon észre sem vesszük őt, oda kinn felfedezik s most már megint elfogadjuk reformelveit — német kézből s megkérődzük méltatását — német ajánlás után.

Egyébiránt magyar nyelvtudományi munkásságát többen méltatták már, akik közül Simonyi helyesen állapítja meg, hogy tulajdonképpen ő indította meg a magyartalanságok ellen irányuló mozgalmat. Legnagyobb tévedésének azt mondja, hogy a nyelvet valami teljesen befejezett logikai szerkezetnek mondja, holott minden nyelvben sok a logikátlanság, melyek sokféle lélektani és történeti hatások kereszteződéséből magyarázódnak. Erdélyi Lajos, ki az „összevont mondat“ elméletét nagy tanulmánnyal fejtegeti, kimondja, hogy „modern mondattani irodalmunk Brassaival kezdődik“. Kicska Emil szerint „Brassai sokkal mélyebben pillantott be a mondat szerkezetébe, mint akármely nagynevű német tudós, Gabelentz, Kern, Wegener stb. Steinthallal egyetemben“. Kocsis Lénárd szerint pedig

¹ Dr. Kaiblinger Fülöp: Brassai nyelvtanítási reformja. Budapesti IV. ker. főreáliskola 1909—10. évi értesítője.

Brassai „legfontosabb felfedezése“ a mondatrészek függésében a kétféle viszony (t. i. a dologi s a szórendtől s főkép a hangsúlytól jelelt) megkülönböztetése.

Fitz nagy szeretettel megírt könyve egy néhány ismertetésben részesült. A többek között Babits Mihály a Nyugatban lesajnálja őt is, Brassait is, mint „hibás körben mozgó, célvesztett életeket“, mint „magántudósokat“. Ítélje meg már most maga az olvasó, hogy elveszett, haszontalan élet-e a Brassai élete s haszontalan és felesleges munkát végzett-e Fitz, ki ezzel a meleg szeretettől sugárzó könyvvel szép emléket emelt magának s Brassainak?

Dr. Gál Kelemen.

KÜLÖNFÉLÉK.

Előfizetési felhívás a Keresztény Magvető tárgymutatójára és tartalomjegyzékére.

Lapunk előfizetőinek, az érdeklődőknek, a közkönyvtárak vezetőinek szives tudomására hozzuk, hogy, amint már jeleztük, a Keresztény Magvető tárgymutatója és tartalomjegyzéke szeptember elsejére megjelenik és szétküldését is megkezdjük.

Régen érzett és elpanaszolt hiányt igyekeztünk pótolni, mikor folyóiratunknak tárgymutatóját és tartalomjegyzékét kiadtuk. A Keresztény Magvető most a 48-ik évfolyamát írja, mindez ideig azonban tartalmáról tájékoztató nem volt, pedig az egyes évfolyamokban felhalmozott anyag értékénél fogva megérdemli, hogy ismerjék és számon tartsák. Különösen fontos az egyháztörténetirónak, de becses adatokat szolgáltathat napvilágra hozott és feldolgozott anyagával a művelődés- és irodalomtörténetirónak is. Elméleti cikkek és dolgozatok szintén elég nagy számmal vannak, a legkorábbi évfolyamokban pedig gyakorlati irányú egyházi dolgozatokat is közöltek, imákat, ágdákat és beszédeket.

A munka két részre oszlik, a *tárgymutatóra* és *tartalomjegyzékre*. A tárgymutató összeállításában a gyakorlati szempont volt az irányadó. Nyolc részt találunk benne: 1. Imák, 2. Költemények, 3. Ágendák, beszédek, 4. Hittan, bölcselet, 5. Nevelés, oktatás, 6. Történet, irodalom, 7. Irodalmi értesítő, 8. Különfélék. — A tartalomjegyzék szerzők szerint mutatja az anyagot s így tájékoztat a lap munkatársaira és azoknak működésére vonatkozólag és az anyag felkeresésében is segítségünkre lehet, ha ismerjük íróinknak munkakörét.

A munka kilenc és fél nyomtatott ívre terjed a Magvető jelenlegi alakjában és papírára nyomva, úgy hogy az előző kötetek közé helyezhető; ára 4 korona s az összeg előzetes beküldése esetén díjmentesen küldjük. A tisztelendő esperes és lelkész urakat kérjük, méltóztassanak figyelemmel lenni, hogy egyházközségeik könyvtárából ne hiányozzék ez a nálunk egyetlen ilyen irányú munka, melyre a kutatóknak, a bűvárlóknak lépten-nyomon szüksége lehet.

Kolozsvár, 1913. augusztus 30.

A szerkesztő kiadók.